

Мовчан Роман Олександрович,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
конституційного, міжнародного і кримінального права
Донецького національного університету імені Василя Стуса

Гель Андрій Павлович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри судової медицини та права
Вінницького національного медичного
університету імені М. І. Пирогова

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ БЕЗГОСПОДАРСЬКОМУ ВИКОРИСТАННЮ ЗЕМЕЛЬ (СТ. 254 КК): ОКРЕМІ ПРАВОЗАСТОВЧІ ПРОБЛЕМИ

У роботі здійснено критичний аналіз практики застосування ст. 254 Кримінального кодексу України, за результатами чого було виявлено наявні у відповідній царині проблеми, а також розроблено призначені для судових та правоохоронних органів рекомендації, направлені на їх усунення.

Зокрема, за результатами написання статті доведено, що у випадках незаконного знімання законними власниками (землекористувачами) поверхневого шару ґрунту належних їм земельних ділянок для подальшого видобування корисних копалин вирішальне значення для кваліфікації матиме належність відповідних корисних копалин до місцевого або загальнодержавного значення та їх вартість. Також обґрунтовано, що для інкримінування ч. 1 ст. 254 Кримінального кодексу України важливе значення має встановлення причинного зв'язку між передбаченими нею діями та наслідками. Зокрема, необхідним є проведення екологічної експертизи, що має базуватися на достовірній діагностиці стану ґрунтів.

Встановлено, що у випадках, коли тривале зниження або втрата родючості земель, введення земель із сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту стають наслідком забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля (зокрема, в разі використання земельної ділянки, наданої для ведення особистого селянського господарства, для виробництва продуктів перероблення деревини) та за наявності інших підстав скоєне потребує кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 254 та ст. 239 Кримінального кодексу України.

Аргументовано, що суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 254 Кримінального кодексу України, не повинні визнаватись особи, які самовільно зайняли земельну ділянку, оскільки на них не може бути покладено обов'язок дотримуватися правил щодо обайливого і раціонального використання землі.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальні правопорушення, довкілля, земля, кваліфікація, розмежування, безгосподарське використання земель, забруднення (псування) земель, незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, незаконне видобування корисних копалин, самовільне зайняття земельної ділянки.

Постановка проблеми. Незважаючи на закріплення у ст. 13 та ст. 14 Основного Закону нашої держави особливого статусу землі, наявний сьогодні стан земельних ресурсів України є близьким до критичного. Так, в ухваленій ще у 2019 р. Стратегії екологічної політики на період до 2030 р. наводяться приголомшливі дані про те, що: водною та вітровою ерозією уражені приблизно 57 % території України; забрудненими є орієнтовно 20 % земель України; більш як 150 тис. га земель порушені. У разі ситуація погіршилася через відкриту збройну агресію рашистів, яка розпочалася 24 лютого 2022 р.

За таких умов очевидно видається потреба здійснення належного кримінально-правового реагування на найбільш небезпечні прояви порушень земельного законодавства, зокрема й ті, які передбачені присвяченою безгосподарському використанню земель ст. 254 Кримінального кодексу України (далі – КК)¹. Водночас за результатами аналізу релевантних матеріалів практики доводиться констатувати, що процес застосування згаданої кримінально-правової норми характеризується суперечливістю і наявністю значної кількості проблем та помилок. Потребою розроблення рекомендацій, направлених на їх усунення, і продиктована необхідність написання цієї статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порушені в цій роботі питання у своїх публікаціях розглядали, зокрема, такі автори: О. Дудоров, С. Колісник, Т. Корнякова, Б. Орловський, І. Осадча, О. Пенязькова, Б. Семенишина-Фіголь, М. Сингаєвська, Ю. Турлова, Н. Цвіркун, О. Череміс, А. Шульга, А. Яковлев та інші. Та попри безсумнівну теоретичну і практичну значущість опублікованих праць, варто констатувати, що чимало аспектів досліджуваної проблематики і досі в належний спосіб не розв'язані, а відтак потребують подальших наукових розвідок.

Постановка завдання. Метою цієї статті є критичний аналіз практики застосування ст. 254 КК, за результатами чого мають бути виявлені наявні у відповідній царині проблеми, а також розроблені призначені для судових та правоохоронних органів рекомендації, направлені на їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Аналіз відповідних правозастосовних матеріалів засвідчує, що в абсолютній більшості випадків застосування ст. 254 КК винним інкримінувалося незаконне зняття родючого шару ґрунту, тобто діяння, аналогічне караному за ст. 239¹ КК, але вчинюване законним власником (земле-

¹ Як відомо, до ухвалення Закону № 402-IX від 19 грудня 2019 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин» у ст. 254 КК замість передбачених нині чотирьох містилася лише одна частина, присвячена саме безгосподарському використанню земель. Враховуючи це, далі у роботі паралельно вказуватиметься як на словосполучення «ч. 1 ст. 254 КК» – зокрема, у випадку аналізу практики притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили відповідні дії після набрання чинності згаданим законом, так і просто на «ст. 254 КК» – у випадку аналізу практики притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили відповідні дії до набрання чинності згаданим законом, а також у деяких загальних формулюваннях.

користувачем). Зазвичай таке зняття здійснюється для подальшого створення штучних водойм.

Однак, крім створення штучних водойм, нерідко законні власники (землекористувачі) знімають поверхневий шар ґрунту належних їм земельних ділянок для подальшого видобування корисних копалин. У таких випадках вирішальне значення для кваліфікації матиме належність відповідних корисних копалин до місцевого або загальнодержавного значення та їх вартість:

1) якщо незаконно видобувається корисна копалина місцевого значення, вартість якої є меншою за 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (далі – НМДГ), то дії винного мають отримувати кримінально-правову оцінку з покликанням лише на ч. 1 ст. 254 КК (за умови, що при цьому не зафіксовано порушення встановлених правил охорони або використання надр, яке створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля);

2) якщо незаконно видобувається корисна копалина загальнодержавного значення або місцевого значення у значному розмірі (30 і більше НМДГ), то скоєне потребує кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 254 і відповідною частиною ст. 240 КК (якщо незаконно видобувається бурштин, то застосуванню підлягає ст. 240¹).

Як зазначалося вище, у випадку незаконного видобування корисних копалин місцевого значення (найчастіше піску) кваліфікація дій винного має залежати від їх вартості, невстановлення якої через це є помилкою.

Так, в одній зі справ за ч. 1 ст. 254 КК суд обмежився вказівкою на те, що «Особа-1 з метою облаштування на належній йому земельній ділянці кар'єру для видобутку гірничого піску, зняла верхній шар ґрунтового покриву із частини зазначеної земельної ділянки площею 1,6479 га» [1], в іншій було зазначено, «про видобування піску об'ємом 17 384,1 м³» [2].

Однак у цих судових рішеннях не було вказано вартість видобутого піску, єдиним поясненням чого може бути те, що дії винних були вчинені до оновлення ст. 240 КК, результатом чого стало розширення предмета злочину, передбаченого цією статтею КК, за рахунок корисних копалин місцевого значення у значному розмірі.

Іншими, хоч і менш поширеними за попередні, проявами безгосподарського використання земель є:

– знімання поверхневого шару землі для облаштування відстійників чи місць зберігання відходів, зокрема гною. При цьому у випадку, коли особа не лише зняла поверхневий шар землі, а й забруднила останню відповідними відходами чи іншими шкідливими матеріалами, вчинене потребує кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 239, ст. 254 КК;

– використання земельної ділянки для розміщення: будівельних матеріалів, стоянки автотранспорту або його технічного обслуговування, інших об'єктів комерційного призначення.

У практиці застосування ст. 254 КК, у якій, як про це писалося раніше, преважують випадки незаконного зняття верхнього шару землі для подальшого створення штучних водойм, наслідком цих дій переважно визнається «виведення земель із сільськогосподарського обороту».

Так, в одній зі справ судом встановлено, що внаслідок утворення Особою-1 штучної водойми на належній йому земельній ділянці, призначеній для ведення сільськогосподарського виробництва, без зміни цільового призначення відбулося порушення структури ґрунту і безпідставне виведення частини земельної ділянки площею 0,4117 га із земель сільськогосподарського призначення, тобто виведення землі із сільськогосподарського обороту [3].

Водночас в окремих справах підсудні та їхні захисники ставлять під сумнів той факт, що штучне створення водойми може призвести до аналізованого різновиду наслідків.

Так, не погоджуючись із рішеннями судів нижчих інстанцій, якими Особа-2 був визнаний винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 254 КК, захисник Особи-2 оскаржив ці судові рішення до ККС ВС. Мотивуючи скаргу, захисник з-поміж іншого вказав на відсутність у діях Особи-2 ознак об'єктивної сторони складу відповідного кримінального правопорушення, зокрема підкресливши відсутність експертного висновку щодо виведення земель із сільськогосподарського обороту внаслідок вчиненого Особою-2 створення штучної водойми на належній йому земельній ділянці.

Розглядаючи зазначену скаргу, судді ККС ВС відмітили, що Особа-2, будучи власником земельної ділянки сільськогосподарського призначення з цільовим призначенням для ведення особистого селянського господарства, зі складом угідь рілля, без проведення зміни цільового призначення земельних ділянок, зняв верхній шар ґрунтового покриву, частково створив штучний водний об'єкт та кар'єр для видобутку піщаної суміші загальною площею 0,835 га. Зважаючи на це, ККС ВС зробив висновок про те, що засудженим було здійснено такий вплив на належну йому земельну ділянку, що потягнуло неможливість використання її за цільовим призначенням, а це є ознакою виведення земель із сільськогосподарського обороту. Як наслідок, касаційна скарга захисника у вказаній частині не була задоволена, а рішення судів першої та апеляційної інстанцій залишені в силі [4].

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу аналізованого кримінального правопорушення є причинний зв'язок між діянням та наслідками. Для виявлення та з'ясування останнього як об'єктивної передумови настання кримі-

нальної відповідальності необхідне встановлення факту порушення правових обов'язків землевласників та землекористувачів, що потягнуло за собою настання шкідливих наслідків. Зокрема, виправданим є проведення екологічної експертизи, що має базуватися на достовірній діагностиці стану ґрунтів [5, с. 11]. Недоведеність причинного зв'язку свідчить про безпідставність застосування ч. 1 ст. 254 КК.

Наприклад, до одного з районних судів Вінницької області надійшли матеріали провадження стосовно Особи-1, котрому орган досудового розслідування інкримінував вчинення безгосподарського використання земель, яке спричинило виведення земель із сільськогосподарського обороту за таких обставин. Під час використання земельної ділянки, належної Особі-1, той без відповідних дозвільних документів на проведення робіт і без проведення зміни цільового призначення земельних ділянок розпочав промислове видобування піску, чим на відповідній земельній ділянці частково створив 2 штучні водні об'єкти площами 0,22 га та 0,68 га, площадку для намиву піску площею 0,39 га і розрив земельну ділянку площею 0,55 га. Розглянувши матеріали цього кримінального провадження, суд, однак, констатував недоведеність того, що саме Особа-1 своїм безгосподарським використанням вивів земельні ділянки із сільськогосподарського обороту, оскільки в судовому засіданні встановлено, що раніше на цих земельних ділянках місцевим сільськогосподарським підприємством видобувався пісок. З огляду на це суд зробив висновок про невинуватість Особи-1 і виправдав його [6].

Та й загалом необхідно зауважити, що у практиці застосування ст. 254 КК найбільша кількість виправдувальних вироків виноситься через певні аспекти, пов'язані з наслідками безгосподарського використання земель.

Так, в одній зі справ суд, хоч і встановив нецільове використання Особою-1 належної йому земельної ділянки, вказав, що обвинувачений при виконанні робіт керувався Проектом для будівництва каналу з метою захисту своїх земельних ділянок від підтоплення, яким було передбачено будівництво на частині земельної ділянки обвинуваченого каналу водовідведення та облаштування струмка для збору поверхневих та дощових вод. Натомість доказів на підтвердження настання шкідливих наслідків від облаштування водозабірної водойми у виді виведення землі з сільськогосподарського обороту чи порушення структури ґрунту сторона обвинувачення не надала, що й стало підставою для визнання Особи-1 невинуватим у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 254 КК [7].

В інших випадках суди, хоч і не ставлять під сумнів факт настання передбачених ст. 254 КК наслідків, виправдовують підсудних через недоведення того, що саме їхні діяння призвели до них.

Так, виправдовуючи Особу-1, один із районних судів Чернігівської області зазначив, що для того, щоб судити, що саме підсудний організував і допустив

систематичне видобування нафтопродуктів із підземних вод на земельній ділянці площею приблизно 12 га, необхідно було порівнювати склад ґрунту на час передачі ділянки в користування і склад ґрунту на час незаконного видобутку нафтопродуктів, чого не було зроблено [8].

Подібним способом свій виправдовувальний вирок відносно Особи-2 мотивував і ще один районний суд Чернігівської області. Цей суд зазначив, що матеріали справи не містять жодних доказів того, у якому стані обвинувачена отримала земельну ділянку у власність у 2017 р., а покликання сторони захисту на наявність на ній штучної водойми до 2017 р. наданими стороною обвинувачення доказами не спростовується. На підставі цього суд висловив обґрунтований сумнів у доведеності винуватості обвинуваченої – те, що з її вини та її діями або з її відома було допущено безгосподарське використання землі в інкримінований період, – та, як наслідок, визнав Особу-2 невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 254 КК [9].

Подаючи скаргу спочатку до Волинського апеляційного суду, а згодом – і до ККС ВС, до подібних обставин апелював і Особа-3. Однак, розглянувши відповідні апеляційну та касаційну скаргу, судді в унісон згадали про показання численних свідків, які стверджували, що надана у приватну власність Особі-3 земельна ділянка раніше оброблялася людьми, та на підставі цього зробили висновок про те, що покликання сторони захисту на наявність на момент набуття права власності Особи-3 на вказаній земельній ділянці порушення ґрунту, водойми та заліснення, що унеможливило використання земельної ділянки за цільовим призначенням, є необґрунтованим і спростовується матеріалами кримінального провадження. Як наслідок, обвинувальний вирок районного суду (як і відповідна ухвала апеляційного суду), якими Особа-3 був визнаний винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 254 КК, був залишений у силі [10].

Далі за результатами дослідження релевантних матеріалів судової практики було виявлено, що непоодинокими є випадки, коли характерні для ст. 254 КК тривале зниження або втрата родючості земель, виведення земель із сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту стають наслідком іншого земельного делікту – згаданого вже у ст. 239 КК забруднення або псування земель шкідливими речовинами, відходами чи іншими матеріалами. Зокрема, найчастіше така ситуація наявна у разі використання земельної ділянки, наданої для ведення особистого селянського господарства, для одного конкретного виду діяльності – виробництва продуктів перероблення деревини (деревного вугілля, виробленого дистиляцією деревини). У такому випадку та за наявності інших підстав скоєне потребує кваліфікації за сукупністю двох відповідних кримінальних правопорушень.

Особа-1 допустив безгосподарське використання частини належної йому земельної ділянки загальною площею 0,2967 га, яка була призначена для ведення особистого селянського господарства, однак використовувалась для виробництва деревного вугілля, виробленого дистиляцією деревини, що призвело до виведення земель загальною площею 163 м² із сільськогосподарського обороту. До того ж недотримання Особою-1 спеціальних правил поводження з відходами виробництва та неконтрольоване потрапляння їх впродовж тривалого періоду часу на поверхню ґрунту безпосередньо під розміщеними металевими бочками (піролізними печами) призвели до забруднення частини вказаної земельної ділянки у спосіб значного збільшення концентрації вмісту певних шкідливих речовин у складі ґрунту. Зважаючи на це, дії Особи-1 були кваліфіковані за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 239 і ч. 1 ст. 254 КК [11].

Водночас зауважимо, що в багатьох інших аналогічних випадках, коли винні так само використовували належні їм земельні ділянки для виробництва деревного вугілля за ідентичними технологіями, правозастосовні органи інкримінували їм лише ст. 254 КК, не звертаючи увагу на те, чи настало внаслідок вказаної поведінки забруднення (псування) земель відповідними шкідливими речовинами.

Наприклад, з'ясувавши, що Особа-2 без зміни цільового призначення земельної ділянки розмістив на ній об'єкти хімічного виробництва (піролізні печі) для випалювання деревного вугілля і фактично здійснював виробництво деревного вугілля на вказаній земельній ділянці, суд обмежився вказівкою на те, що таке використання земельної ділянки не за цільовим призначенням призвело до неможливості її використання як землі сільськогосподарського призначення, тобто до виведення її з сільськогосподарського обороту. Як наслідок, дії Особи-2 кваліфіковано за ч. 1 ст. 254 КК [12].

В аналогічний спосіб було вирішено питання кваліфікації дій Особи-3, який, достовірно знаючи, що відповідна земельна ділянка не призначена для ведення господарської діяльності та належить до земель сільськогосподарського призначення, без зміни її цільового призначення використовував таку земельну ділянку не за призначенням, а саме розмістив на ній об'єкти хімічного виробництва – металеві цистерни в кількості 6 шт. для випалювання деревного вугілля без облаштування фундаменту, здійснюючи на земельній ділянці виробництво деревного вугілля [13].

Враховуючи використання ідентичних технологій виробництва деревного вугілля, з великою ймовірністю можна припустити, що і в згаданих та інших подібних випадках діяння винних призвели до забруднення земель відповідними відходами. Показово, що цей факт визнають і деякі судді.

Так, Костопільським районним судом Рівненської області встановлено, що Особа-1 без зміни цільового призначення земельної ділянки сільськогосподар-

ського призначення розмістила на 0,0217 га об'єкти хімічного виробництва (6 піролізних печей) і здійснювала виробництво деревного вугілля. Далі у вирокі зазначається, що безгосподарське використання Особою-1 земель для інших потреб призвело до тимчасового припинення їх використання внаслідок доведення ґрунтів до деградації, тобто призвело до виведення її з сільськогосподарського обороту, та завдало матеріальну шкоду від забруднення земельної ділянки, що становить 623,88 грн [14].

Ще більш показовим у цьому аспекті є інше судове рішення. У ньому зазначається, що Особа-2, достовірно знаючи, що неналежні йому на відповідному правовому титулі землі призначені для ведення особистого селянського господарства, без зміни їх цільового призначення здійснював на них виробництво деревного вугілля та складування готової продукції, чим спричинив: 1) псування і забруднення сільськогосподарських земель промисловими відходами (випалювання деревного вугілля); 2) самовільне зайняття земельної ділянки загальною площею 0,29 га; 3) та її використання не за цільовим призначенням, зняття ґрунтового покриву (родючого шару ґрунту) без спеціального дозволу на загальній площі 0,03 га, що призвело до виведення вказаних земель із сільськогосподарського обороту [15].

Вказані дії Особи-2 були кваліфіковані за ч. 1 ст. 254 КК, що є неправильним одразу з двох причин:

1) пряма вказівка на те, що згадане псування і забруднення сільськогосподарських земель промисловими відходами (первинний наслідок) призвело до виведення вказаних земель із сільськогосподарського обороту, не залишає сумнівів у тому, що ці дії є такими, які створили небезпеку для довкілля (похідний наслідок), а отже, потребують кваліфікації за ст. 239 КК;

2) та ж обставина, що відповідні діяння були вчинені на самовільно зайнятій земельній ділянці, є свідченням того, що в описаній ситуації було наявне не кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 254 КК, суб'єкт якого є спеціальним і котрим у будь-якому випадку не може бути особа, яка самовільно зайняла земельну ділянку (докладніше про це далі), а, за наявності підстав (створення небезпеки для довкілля, яка, вочевидь, мала місце), кримінальне правопорушення, передбачене ст. 239¹ КК¹.

Вище розглядалася проблема того, що, попри очевидну наявність відповідних передумов, здійснене особою на належній їй на законних підставах земельній ділянці виробництво продуктів перероблення деревини (деревного вугілля, виробленого дистиляцією деревини) нерідко отримує кваліфікацію лише за ст. 254 без додаткового інкримінування ст. 239 КК. Як виявляється, позначена

¹ Детальніше про це див. наступні праці одного з авторів цих рядків [16, 17, 18].

проблема є характерною для використання земельних ділянок і для інших цілей, внаслідок чого так само відбувається забруднення земель чи їх псування відходами або іншими шкідливими матеріалами.

Наприклад, один із районних судів Дніпропетровської області у своєму рішенні зазначив, що Особа-1 з використанням бульдозерної техніки здійснив псування ґрунту шляхом засипання родючого шару землі будівельним сміттям і гравієм на площі 0,17 га, що призвело до виведення земельної ділянки площею 0,17 га із сільськогосподарського обороту [19].

Попри пряму вказівку суду на зазначене у ст. 239 КК псування ґрунту будівельними відходами, дії Особи-1 були кваліфіковані лише за ст. 254 КК.

Як зазначалось кількома абзацами раніше, суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 254 КК, є спеціальним – це особа, на яку покладено обов'язок дотримуватися правил щодо раціонального використання та охорони земель (керівники сільськогосподарських підприємств, агрономи, фермери, власники земельних ділянок тощо). З огляду на окреслене коло можливих суб'єктів аналізованого делікту ними не повинні визнаватись особи, які самовільно зайняли земельну ділянку, оскільки на них не може бути покладено обов'язок дотримуватися правил щодо дбайливого і раціонального використання землі.

Тому правомірним треба вважати рішення одного з судів, який вказав на те, що «особи, які не набули права власності або користування відповідною земельною ділянкою, не можуть бути суб'єктом цього злочину» [20].

Натомість незаконним мало б бути визнане рішення Самбірського районного суду Львівської області. Цей суд встановив, що Особа-1 вчинив самовільне зайняття земельної ділянки загальною площею 0,5 га, на якій, по-перше, здійснив будівництво споруди загальною площею 0,0056 га, по-друге, без проведення зміни цільового призначення зазначеної земельної ділянки зняв верхній шар ґрунтового покриву і створив штучні водні об'єкти загальною площею 0,133 га. Враховуючи те, що згадані дії Особи-1 призвели до зміни рельєфу місцевості, утворення штучних водойм, що унеможливило подальше використання відповідних земель за їх цільовим призначенням для ведення особистого селянського господарства, тобто призвело до виведення цих земель із сільськогосподарського обороту, вони були кваліфіковані не лише за ч. 3 ст. 197¹, а й за ст. 254 КК [21].

Помилковість такої кваліфікації виглядає очевидною, адже ст. 91 Земельного кодексу України, до якої і звертався суд, вказує на обов'язки лише законних користувачів земельної ділянки.

Кваліфікація за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 197¹, ст. 254 КК, можлива лише за умови реальної або ідеальної сукупності, що і було наявне в такій ситуації. Один із районних судів Львівської області встановив, що Особа-1 здійснив будівництво гідротехнічної споруди площею

0,224 га і створив штучну водойму площею 6,2361 га, і в такий спосіб самовільно зайняв частину двох земельних ділянок. До того ж своїми діями Особа-1 проявив і безгосподарність під час використання належних йому земельних ділянок приватної форми власності. Зокрема, не ініціюючи питання зміни цільового призначення земельних ділянок і не маючи в наявності затвердженого проєкту землеустрою щодо відведення земельних ділянок приватної власності, цільове призначення якої змінюється, без переведення в землі водного фонду, внаслідок будівництва згаданої вище гідротехнічної споруди площею 0,224 га та створення штучної водойми, Особа-1 незаконно облаштував на цих землях штучну водойму руслового типу площею 6,2361 га, яку використовував для власних (господарських) потреб без наявних для цього правових підстав і дозвільних документів.

Зважаючи на те, що створена Особою-1 штучна водойма одночасно була розташована як у межах неналежної, так і в межах належної йому на відповідному правовому титулі земельної ділянки, дії підсудного були правильно кваліфіковані за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 197¹, ч. 1 ст. 254 КК [22].

Враховуючи ознаки суб'єкта аналізованого кримінального правопорушення, за ст. 254 КК так само не може кваліфікуватись і забруднення (псування) землі, вчинене особою, якій відповідна земельна ділянка не належить на тому чи іншому правовому титулі. У цьому аспекті показовим прикладом неправильної кваліфікації може вважатися рішення одного з районних судів Рівненської області.

У своїй ухвалі цей суд відмітив, що Особа-2 здійснив вивезення і скидання відходів (нечистот) на земельну ділянку сільськогосподарського призначення, яка на підставі сертифіката про право на земельну частку (пай) належить Особі-3, що призвело до псування і забруднення сільськогосподарських земель неочищеними стічними водами, виробничими та іншими відходами, і самовільного зайняття земельної ділянки площею 1 га [23].

Попри, з одного боку, наявність усіх ознак складу забруднення або псування земель (ст. 239 КК) (адже згадане діяння явно призвело щонайменше до створення небезпеки для довкілля), а з іншого, – відсутність ознак суб'єкта безгосподарського використання земель, вчинене Особою-2 було неправильно кваліфіковане саме і лише за ст. 254 КК.

На завершення зазначимо й те, що саме за ознакою суб'єкта відбувається відмежування аналізованого кримінального правопорушення від передбаченого ст. 239¹ КК незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель: у ч. 1 ст. 254 КК таким суб'єктом є законний власник або землекористувач, тоді як у ст. 239¹ КК – особа, яка не наділена відповідним правовим статусом. Правильність запропонованого трактування підтверджується і матеріалами

практики застосування ст. 239¹ (те саме стосується ст. 239² КК), які засвідчують, що до кримінальної відповідальності за ці делікти не був притягнутий жоден законний власник або землекористувач, зняття та перенесення ґрунтового покриття земельних ділянок з порушенням умов зняття, збереження і використання родючого шару ґрунту якими кваліфікується або за ст. 53³ КУпАП, або за ст. 254 КК.

З урахуванням висловлених у статті аргументів можна зробити такі **висновки**:

1) у випадках незаконного знімання законними власниками (землекористувачами) поверхневого шару ґрунту належних їм земельних ділянок для подальшого видобування корисних копалин вирішальне значення для кваліфікації матиме належність відповідних корисних копалин до місцевого або загальнодержавного значення та їх вартість:

– якщо незаконно видобувається корисна копалина місцевого значення, вартість якої є меншою за 30 НМДГ, то дії винного мають отримувати кримінально-правову оцінку з покликанням лише на ч. 1 ст. 254 КК;

– якщо незаконно видобувається корисна копалина загальнодержавного значення або місцевого значення у значному розмірі (30 і більше НМДГ), то скоєне потребує кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 254 і відповідною частиною ст. 240 КК (якщо незаконно видобувається бурштин, то застосуванню підлягає ст. 240¹);

2) для інкримінування ч. 1 ст. 254 КК важливе значення має встановлення причинного зв'язку між передбаченими нею діями та наслідками;

3) у випадках, коли тривале зниження або втрата родючості земель, виведення земель із сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту стають наслідком забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля (зокрема в разі використання земельної ділянки, наданої для ведення особистого селянського господарства, для виробництва продуктів перероблення деревини) та за наявності інших підстав скоєне потребує кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 254 та ст. 239 КК;

4) суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 254 КК, не повинні визнаватись особи, які самовільно зайняли земельну ділянку, оскільки на них не може бути покладено обов'язок дотримуватися правил щодо дбайливого і раціонального використання землі;

5) саме за ознакою суб'єкта відбувається і відмежування аналізованого кримінального правопорушення від передбаченого ст. 239¹ КК незаконного заволодіння ґрунтовим покритвом (поверхневим шаром) земель: у ч. 1 ст. 254 КК таким

суб'єктом є законний власник або землекористувач, тоді як у ст. 239¹ КК – особа, яка не наділена відповідним правовим статусом.

Подяка. Ця стаття написана за підтримки Національного фонду досліджень України в межах реалізації проєкту з виконання наукових досліджень і розробок «Підвищення ефективності кримінально-правової охорони довкілля в Україні: теоретико-прикладні засади» (державний реєстраційний номер 0122U000803).

Список використаних джерел

1. Ухвала Володарського районного суду Київської області від 30 січня 2023 р. у справі № 364/34/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108645542>
2. Ухвала Ратнівського районного суду Волинської області від 23 листопада 2021 р. у справі № 157/538/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101260095>
3. Вирок Петриківського районного суду Дніпропетровської області від 7 вересня 2023 р. у справі № 187/1674/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113278358>
4. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 16 березня 2021 р. у справі № 742/1669/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95682115?fbclid=IwAR3hLevgY8ahNaH5lyqurcOlYpoWn-TdXujvIPJQdR4FsuakP5Xt9sfZpPY#>
5. Цвіркун Н. Ю. Кримінальна відповідальність за безгосподарське використання земель: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2012. 19 с.
6. Вирок Бершадського районного суду Вінницької області від 8 червня 2016 р. у справі № 126/1816/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58292380>
7. Вирок Надвірнянського районного суду Івано-Франківської області від 12 квітня 2024 р. у справі № 348/1846/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118368970>
8. Вирок Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 3 жовтня 2022 р. у справі № 742/3068/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106577142>
9. Вирок Куликівського районного суду Чернігівської області від 11 травня 2023 р. у справі № 737/143/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110787772>
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного кримінального суду від 28 вересня 2023 р. у справі № 157/538/18. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_kks_vp_vid_28_09_2023_roku_u_spravi_157_538_18_1/
11. Вирок Дерезнянського районного суду Хмельницької області від 18 березня 2024 р. у справі № 673/149/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117714591>
12. Вирок Березнівського районного суду Рівненської області від 7 червня 2024 р. у справі № 555/1204/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119685210>
13. Вирок Корецького районного суду Рівненської області від 13 лютого 2024 р. у справі № 563/122/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116972727>
14. Ухвала Костопільського районного суду Рівненської області від 14 лютого 2023 р. у справі № 564/40/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108999580>
15. Вирок Рокитнівського районного суду Рівненської області від 22 вересня 2021 р. у справі № 571/1169/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99780320>
16. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика: монографія; передмова О. О. Дудорова. Вінниця: ТОВ «Твори», 2020. 1152 с.

17. Мовчан Р. О. Щодо доцільності криміналізації незаконного заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель та незаконного заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 24, т. 4. С. 38–42.
18. Мовчан Р. О. Щодо кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1 Кримінального кодексу України). *Форум права*. 2013. № 2. С. 375–382.
19. Ухвала Петриківського районного суду Дніпропетровської області від 4 серпня 2021 р. у справі № 187/1123/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98756990>
20. Ухвала Олександрівського районного суду Донецької області від 16 травня 2018 р. у справі № 240/283/18 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74032362>
21. Вирок Самбірського районного суду Львівської області від 5 квітня 2022 р. у справі № 452/701/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103910405>
22. Ухвала Дрогобицького міськрайонного суду Львівської області від 6 лютого 2024 р. у справі № 442/906/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116778701>
23. Ухвала Рокитнівського районного суду Рівненської області від 6 вересня 2023 р. у справі № 571/1726/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113265028>

Roman Movchan, Andrii Hel. Criminal Legal Combatance Against Misuse of Land (Art. 254 of The Criminal Code of Ukraine): Separate Human Rights Problems

The article provides a critical analysis of the practice of applying Art. 254 of the Criminal Code of Ukraine, as a result of which existing problems in the relevant field were identified, as well as recommendations for judicial and law enforcement agencies aimed at their elimination were developed.

In particular, the results of writing the article prove that in cases of illegal removal by legal owners (land users) of the surface layer of soil of land plots belonging to them for the further extraction of minerals, the decisive importance for qualification will be the belonging of the relevant minerals to local or national importance and their value. It is also substantiated that for incrimination of Part 1 of Art. 254 of the Criminal Code of Ukraine, it is important to establish a causal relationship between the actions and consequences envisaged by it. In particular, it is necessary to conduct an ecological examination, which should be based on reliable diagnostics of the state of the soils.

It has been established that in cases where a long-term decrease or loss of land fertility, withdrawal of land from agricultural use, washing away of the humus layer, and disruption of soil structure result from contamination or damage to land with substances, waste, or other materials harmful to life, human health, or the environment (in particular, in the case of using a land plot provided for personal farming for the production of wood processing products) and in the presence of other grounds, the act requires qualification under the set of criminal offenses provided for in Part 1 of Article 254 and Article 239 of the Criminal Code of Ukraine.

It is argued that persons who have arbitrarily occupied a land plot should not be recognized as subjects of a criminal offense provided for in Part 1 of Article 254 of the Criminal Code of Ukraine, since they cannot be required to comply with the rules for careful and rational use of land.

Keywords: *criminal responsibility, criminal offenses, environment, land, qualification, demarcation, unmanaged land use, pollution (damage) of land, illegal acquisition of soil cover (surface layer) of land, illegal mining of minerals, arbitrary occupation of land.*